

ภูมิปัญญาชาวบ้านและเทคโนโลยีท้องถิ่น

การแต่งกาย

การแต่งกายของชาวบ้าน ในอดีต ชาวบ้านทั่ว ๆ ไปจะแต่งกายเรียบง่าย ผู้ชายชาวไทยใหญ่และไทลื้อจะนุ่งกางเกงขากว้างที่เรียกว่า กางเกงสามตุก หรือเตี่ยวเปาโหย ยัง สวมเสื้อคอกลมผ่าหน้าตลอด ผูกเชือกหรือใช้ผ้าเย็บเป็นเชือกแล้วถักร้อยเป็นกระดุมส่วนคนเมืองจะนุ่งผ้าต้อย ส่วนใหญ่เป็นผ้าฝ้ายทำเป็นผ้านุ่งจับรวบตรงเอว ส่วนชายอีกด้านหนึ่งเหน็บไว้ด้านหลังคล้ายโจงกระเบน ไม่สวมเสื้อ แต่จะใช้ผ้าฝ้ายพาดไหล่หรือใช้หม่ยามที่อากาศหนาว เมื่อคนเมืองมีการติดต่อกับชายกับคนต่างถิ่นมากขึ้นจึงพัฒนาการแต่งกาย ผู้ชายนิยมนุ่งกางเกงและสวมเสื้อผ้าฝ้ายคอกลมผ่าหน้าตลอด ผูกเชือก หรืออาจเป็นเสื้อผ้าครึ่งอก มีกระดุมสองเม็ด แขนสั้นหรือแขนยาว สีของเปลือกฝ้ายสีขาวตุ่น บางครั้งย้อมคราม หรือสีม่อฮ่อม ส่วนกางเกงจะมีลักษณะของกางเกงจีน มีทั้งขาสั้นและขายาว เรียกว่าเตี่ยวสะต่อ ตัดด้วยผ้าฝ้าย

การแต่งกายของผู้หญิงในอดีตจะนุ่งผ้าถุง ผู้หญิงคนเมืองจะนุ่งผ้าถุงที่เรียกว่าซิ่นตีนต่อซึ่งเป็นซิ่นลายขวาง ต่อเชิงและเอวด้วยผ้าฝ้ายสีดำขวางประมาณหนึ่ง นิ้ว ไม่สวมเสื้อแต่ใช้ผ้าผืนยาวคล้ายแถบพันรอบอกหรือคล้องคอเปลือยอก อาจพาดไปข้างหลังหรือข้างหน้า บางครั้งอาจพันแบบสะห่วย แล่งคือ พันเฉียงลำตัว แล้วพาดชายไปข้างหลัง ต่อมาเมื่อมีการติดต่อกับคนต่างถิ่นมากขึ้น ผู้หญิงก็ได้พัฒนาการแต่งกาย นิยมใส่เสื้อซึ่งจะตัดเย็บด้วยผ้าฝ้ายย้อมสีต่าง ๆ สวยงามรูปแบบเป็นเสื้อคอกลมผ่าหน้าตลอดหรือผ่า ครึ่งอกต่อแขนต่ำมีกระเป๋าด้านล่างสองข้าง ผู้หญิงไทลื้อจะนุ่งผ้าถุงที่มีลวดลายสวยงามทอดด้วยมือ ที่เรียกว่าซิ่นลายน้ำไหล จะทอดด้วยผ้าฝ้ายย้อมสีต่าง ๆ อย่างสวยงาม

โดยต่อเชิงและเอวด้วยสีดำกว้างประมาณ ๑๒ นิ้ว สวมเสื้อปิดแขนยาว เป็นผ้าย้อมสีดำขลิบลายแขนเสื้อและรอบคอด้วยผ้าสีต่าง ๆ โปกศีระด้วยผ้าสีขาวหรือสีชมพู และสะพายย่ามส่วนใหญ่จะมีสีสันสะดุดตา เช่น สีแดง

การแต่งกายของเจ้านาย หรือเจ้าเมือง ทั้งชายและหญิงจะแต่งกายด้วยเสื้อผ้าที่มีคุณภาพสูงขึ้นไป เช่น ผ้าไหม ผ้าแพร ถ้าเป็นผ้าถุงก็จะทอเสริมด้วยดิ้นเงิน ดิ้นทอง ลวดลายสวยงามมีความวิจิตรประณีตมากขึ้น

การแต่งกายเจ้านายผู้หญิง จะสวมผ้าซิ่นตีนจก ใช้ไหมทองเป็นไหมยืน ทำริ้วที่ผืนซิ่นแล้วต่อด้วยตีนจก ยกดอกด้วยไหมทองบนพื้นสีแดง หรือซิ่นยกดอกจกด้วยมือ ใช้ไหมทองทั้งพื้น บางครั้งเป็นผ้าซิ่นตีนจกปักดิ้นเงิน ดิ้นทอง ทั้งผืน สวมเสื้อแขนยาวคอกลมคอกระเช้ามีผ้าสะห่วยแหล้ง ในบางครั้งจะเป็นซิ่นต่อตีนต่อเอว ทอดด้วยผ้าฝ้ายสีต่าง ๆ

การแต่งกายเจ้านายผู้ชาย โดยทั่วไปจะแต่งกายเรียบง่าย จะนุ่งผ้าต้อย อาจเป็นผ้าไหมลายเป็นตารางโต ๆ เสื้อสีขาว แขนยาว มีกระดุมห้าเม็ด ถ้าเป็นงานพิธีต่าง ๆ จะนุ่งผ้าหลายสี สวมเสื้อราชปะแตนหรือเป็นชุดข้าราชการเต็มยศ

เอกลักษณ์ทางวัฒนธรรม

บ้านเรือนเมืองพะเยา เรือนล้านนาล้ายกับเรือนไทยภาคอื่นคือเป็นเรือนใต้ถุนสูง เพื่อความปลอดภัยจากสัตว์ร้าย และจากน้ำท่วมในฤดูน้ำหลาก นอกจากนั้นเนื่องจากภาคเหนือมีอากาศค่อนข้างหนาวเย็น บ้านเรือนเมืองพะเยาจึงนิยมเอาด้านยาวของเรือนหันไปทางทิศ ตะวันออก และทิศตะวันตก ส่วนจั่วหรือด้านสกัดมักหันไปยังทิศเหนือ – ใต้ เป็นการวางเรือน ขวางตะวัน ทำให้ตัวเรือนได้รับแสงแดดมากขึ้น ไม่ต้องรับลมจากทิศเหนือในฤดูหนาวที่หนาวเย็น เรือนชาวเขามักมีเตาไฟไว้ในตัวเรือนเพื่อหุงหาอาหารและให้ความอบอุ่น ประตูหน้าต่างมีแต่น้อย เท่าที่จำเป็น โดยเฉพาะเรือนชาวเขาเผ่าอีกอเก็บไม่มีหน้าต่างเลย คือมีพื้นเรือนกับหลังคาคลุมลง มาจากพื้น ภายในเรือนจึงมีอสนิท

แต่เดิมชาวล้านนาเคยมีครัวไฟอยู่ในเรือนเช่นกัน ต่อมาเมื่ออพยพลงมาทางใต้ อากาศอบอุ่นขึ้น เรือนล้านนาจึงแยกครัวไฟออกไปไว้ด้านนอกเป็นสัดส่วน เหมือนเช่นเรือนภาคกลาง

ชาวเรือนนอกห้องนอน ที่เรียกว่า เต็น มีประโยชน์อย่างยิ่งในฤดูร้อน เพราะอากาศถ่ายเทได้ดี ช่วยให้เย็นสบาย และยังมีส่วนของผนังเรือนที่เรียกว่า ฝาไหล เป็นฝาที่มีสองส่วนประกอบอยู่ ด้วยกัน ส่วนหนึ่งติดตาย อีกส่วนหนึ่งเลื่อนได้ ทำให้สามารถเป็นฝาทึบ และฝาโปร่งได้ เป็นฝากั้น ระหว่างภายในกับภายนอกเรือน

ที่ชาวเรือนจะมีร้านน้ำ ทำเป็นเพิงคล้ายศาลาแต่มีขนาดเล็ก สำหรับตั้งหม้อดินเผาสองสามใบ น้ำ ในหม้อดินจะเย็นชวนดื่ม ร้านน้ำมักตั้งอยู่หน้าบ้านใกล้บันได มีกระบวยตักน้ำวางไว้พร้อมเพื่อให้ผู้ที่ผ่านไปมาได้อาศัยดื่ม

ตำแหน่งเรือนนอนมักอยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือหรือตะวันออกของตัวบ้านเช่นเดียวกับทิศ ของหัวนอนเพราะเป็นทิศมงคล เหนือประตูเข้าห้องนอนจะมีท่อนไม้คล้ายทับหลังแกะสลัก หรือ ฉลุเป็นลวดลายต่าง ๆ สวยงาม เรียกว่า ท้ายนต ตามประเพณีผู้ที่ตั้งใจจะเข้าไปในเรือนนอน โดยไม่ได้รับอนุญาตจากเจ้าของเรือนแล้วถือเป็นการผิดผี ผู้บุกรุกต้องประกอบพิธีกรรมเป็นการ ชำระความผิด ถ้าไม่ปฏิบัติจะถือว่าเป็นอัปมงคลของผู้บุกรุก เท่ากับเดินลอดหว่างขาเจ้าของเรือน ทำให้ไม่เจริญ

รอบ ๆ บ้านก็เช่นเดียวกับภาคอื่น ๆ คือมีการปลูกต้นไม้ไว้ทำประโยชน์ต่าง ๆ มักเป็นต้นไม้ที่มีชื่อ ให้ความหมายในทางที่ดี เช่น ขนุน มะขาม มะพร้าว และไผ่ เป็นต้น ต้นไม้มงคลที่นิยมปลูกได้แก่ ต้นส้มป่อย เพราะใช้ประกอบพิธีกรรมอยู่เสมอในวัฒนธรรมล้านนา

วัฒนธรรมการกินอาหาร ชันโตก เป็นพิธีต้อนรับของชาวพะเยา ที่ได้ปฏิบัติสืบทอดกันมาช้านาน การเลี้ยงแขกโดยการกินข้าวขันโตก อาจมีหลายชื่อ บางทีก็เรียกว่า กินข้าวแลงขันโตก หรือ เรียกสั้น ๆ ว่า ประเพณีขันโตก หรือสะโตก ซึ่งเป็นภาษาชนที่ทำได้ด้วยไม้ แกะจากท่อนไม้นำมากลึง ให้เป็นรูปถาด มีความสูงกว่าถาดธรรมดา มีเชิงหรือตีน ทาด้วยรักหรือชาดเป็นสีแดง หรือสีเปลือก มังคุด

ชาวล้านนานิยมใช้สะโตกลี้อาหารหลาย ๆ ชนิด รับประทานร่วมกันในครอบครัว มาแต่โบราณ การเลี้ยงแขกแบบกินข้าวแลงขันโตก เป็นการเลี้ยงแขกที่ค่อนข้างหรูหรา มีการ

ตกแต่งสวยงาม มีอาหารหลายชนิด ในชีวิตประจำวันก็มีการกินข้าวขันโตกกันในครอบครัว หรืออาจกินกันในโอกาส

ทำบุญ ทำทาน

การกินข้าวขันโตกของชาวเหนือ จะต้องกินข้าวนึ่ง (ข้าวเหนียว) เป็นหลัก เมื่อนึ่งข้าวเสร็จแล้ว นำเอาข้าวไปใส่ในกระติบข้าว หรือทางเหนือเรียก แอ็บข้าว หรือก่องข้าว นิยมสานด้วยไม้ไผ่หรือใบลาน มีสีสันทดลวดลายงดงาม ยังมีกระติบข้าวหนึ่งขนาดใหญ่เรียกว่า กระติบหลวง มีขนาดใหญ่มาก อาจต้องใช้คนหามเข้าขบวนแห่นำขบวนขันโตก มีขบวนสาวงาม ช่างฟ้อนมาฟ้อนนำขันโตก ผสมผสานกับเสียงดนตรี และเสียงโห่ร้องแสดงความชื่นชมยินดี เมื่อช่างฟ้อนมาถึงงานเลี้ยงแล้ว จะนำกระติบหลวงไปวางไว้กลางงาน แล้วนำข้าวนึ่งในกระติบหลวง แบ่งใส่กระติบเล็ก เอาไปแจกจ่ายตามโตกต่าง ๆ จนทั่วงาน

การนั่งกินอาหารในงานขันโตกนิยมนั่งกับพื้นปูเสื่อที่สานด้วยไม้ไผ่ เรียกว่า สาด เต็ม การแต่งกายของผู้มาร่วมงานข้าวขันโตก นิยมแต่งกายพื้นเมือง สตรีนิยมไว้ทรงผมมวยเกล้าไว้บนศีรษะ แซมผมด้วยดอกเอื้อง หรือดอกไม้อื่น ๆ ที่สวยงามและมีกลิ่นหอมกรุ่น ขณะที่กำลังกินข้าวขันโตก นิยมให้แสดงฟ้อนเทียน ซึ่งดัดแปลงมาจากการฟ้อนเล็บ อาหารที่นิยมเลี้ยงในงานขันโตก เป็นอาหารพื้นเมือง นอกจากข้าวนึ่งแล้วยังมีอาหารที่เป็นกับข้าวแบบชาวเหนือ เช่น แกงฮังเล แกงอ่อม แกงแค แกงกระด้าง ใส่อั่ว (ใส่กรอก) จิ้นปิ้ง (เนื้อย่าง) ลาบ น้ำพริกอ่อน น้ำพริกหนุ่ม แคบหมู ผักสด ผักนี้ และยังมีของหวานต่าง ๆ เช่น ขนมปาด ข้าวแต่น ข้าวควบ มีน้ำต้นคนโท ชันน้ำสำหรับล้างมือก่อนหยิบข้าวนึ่ง มีเมี่ยง และบุหรีไว้สำหรับแขกด้วย

ขนบธรรมเนียมประเพณี วัฒนธรรมประเพณีต่าง ๆ มีพื้นฐานมาจากความเชื่อในพระพุทธศาสนา ไสยศาสตร์ โหราศาสตร์ และความเชื่อต่าง ๆ ผูกพันกับธรรมชาติโดยตลอด แปลเป็นนัยสการพระเจ้าตนหลวง พระเจ้าตนหลวง เป็นพระพุทธรูปองค์ใหญ่ที่สุดในดินแดนล้านนา มีอายุกว่า ๕๐๐ ปี เป็นที่เคารพสักการะของพุทธศาสนิกชนอย่างกว้างขวาง

ในระหว่างเดือนแปด หรือเดือนพฤษภาคมของทุกปี ตรงกับวันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือนสี่เหนือ ตรงกับวันวิสาขบูชา ผู้คนจากทุกสารทิศ ต่างพากันมานมัสการพระเจ้าตนหลวง วัดศรีโคมคำ คณะศรัทธาจากชุมชนหมู่บ้านต่าง ๆ จะจัดขบวนแห่ครัวทาน ฟ้อนรำ มีการละเล่น การแสดงของชุมชน มีการทำบุญถวายภัตตาหารแด่พระสงฆ์ รักษาศีล ฟังเทศน์ ปฏิบัติธรรมกันทั่วไป

พิธีบวงสรวงพ่อขุนงำเมือง ในวันที่ ๕ มีนาคม ของทุกปี ริมกว๊านพะเยา จะเต็มไปด้วยผู้คนจากทั่วทุกสารทิศ มาร่วมทำพิธีบวงสรวงพ่อขุนงำเมือง มีการทำพิธีทำบุญเมือง บวงสรวงดวงพระวิญญาณกษัตริย์เมืองพะเยา และบวงสรวงศาลหลักเมือง

การจัดสถานที่ จะต้องอยู่หน้าสิ่งที่จะบวงสรวง โดยทำริ้วเรียกว่า ราชวัติ ล้อมรอบ เป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า สำหรับวางเครื่องบวงสรวง

เครื่องประกอบในการตกแต่งราชวัติ จะตกแต่งด้วยซ้อ (ธงกระดาศ ลายฉลุ) สีต่าง ๆ และตุงทั้งห้า มุม ประดับด้วยฉัตรเงิน ฉัตรทอง เก้าชั้น มุมละหนึ่งองค์ มีหน่อกล้วย หน่ออ้อย ต้นกก ประดับทุกด้าน มุมโต๊ะด้านใดด้านหนึ่งกันสัณฑ์ไว้หนึ่งคัน เครื่องบวงสรวงที่เป็นอาหารจัดใส่ขันโตก รวมห้าโตก สำหรับเครื่องบวงสรวงหนึ่งชุด ทุกโตกประดับด้วยดาวดอกเรือง โรยด้วยกลีบกุหลาบ เมื่อถึงเวลาที่กำหนด ประธานจะจุดเทียน ปู่อาจารย์ หรือพราหมณาจารย์ จะอ่านโองการบวงสรวง โดยเริ่มจากการไหว้ครู และสังคีตศีลพิธีทั้งหลาย ไหว้เทวดาประจำทิศ อัญเชิญมารับเครื่องบวงสรวง และกล่าวคำบวงสรวงเป็นภาษาบาลี

งานสืบสานตำนานไทลื้อ ชาวไทลื้อ เดิมอาศัยอยู่ในเขตสิบสองปันนา มณฑลยูนนาน ต่อมาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้า ฯ เจ้าผู้ครองนครน่านได้กวาดต้อนชาวไทลื้อ มาอยู่ที่อำเภอเชียงคำ และเชียงม่วน ทุกวันนี้ชาวไทลื้อดังกล่าว ยังคงสภาพวัฒนธรรมแบบไทลื้อไว้เป็นอย่างดี นับแต่ประเพณีความเชื่อ การแต่งกาย การปลูกสร้างบ้านเรือน จริยธรรม สภาพแวดล้อมบริเวณบ้านเรือนจะสะอาดร่มรื่น มีสวนครัว มีแปลงดอกไม้รอบ ๆ บ้าน ทุกบ้านมีกี๋ทอดผ้าไว้ในครัวเรือน และทำเป็นอาชีพเสริม มีความสามัคคีเอื้ออาทรต่อกัน ช่วยเหลือกันในการทำงานต่าง ๆ เป็นอย่างดี

งานสืบสานตำนานไทลื้อ เป็นงานประจำปีของอำเภอเชียงคำ จัดครั้งแรกเมื่อปี พ.ศ.๒๕๓๗ มีกิจกรรมที่นำมาสาธิตหลายประเภท นับตั้งแต่การละเล่นพื้นบ้าน สินค้าพื้นบ้าน เช่น ผ้าทอไทลื้อ และอาหาร เป็นต้น

งานปูจาวญาลอ เวียงลอ เป็นเมืองโบราณเมืองหนึ่ง สันนิษฐานว่ามีอายุไม่ต่ำกว่า ๙๐๐ ปี มาแล้ว อยู่ในเขตอำเภอจุน ห่างจากที่ว่าการอำเภอจุนประมาณ ๑๕ กิโลเมตร จากซากโบราณสถานที่ยังคงเหลืออยู่ แสดงว่าเวียงลอน่าจะเป็นเมืองใหญ่มาก่อน พงศาวดารกล่าวแต่เพียงว่า ในสมัยพญาเจือง หรือขุนเจือง (ประมาณปี พ.ศ.๑๖๒๕ – ๑๗๐๕) ได้เกณฑ์คนจากเวียงลอ เวียงเทิง ไปต้านพวกแกวที่มาจากเมืองเชียงแสน บ้างก็สันนิษฐานว่า น่าจะเป็นเมืองลอ ในลิลิตพระลอ ในเดือนเมษายนของทุกปี ชาวอำเภอจุน จะจัดพิธีบวงสรวงบูรพกษัตริย์ที่ครองเวียงลอทุกองค์ เรียกงานนี้ว่า งานปูจาวญาลอ มีอยู่สิบสองขบวนด้วยกัน เริ่มจากขบวนอัญเชิญดวงวิญญาณ และปราสาทนฤมิต หมายถึง ดวงวิญญาณของกษัตริย์ผู้ครองเวียงลอในอดีต ขบวนสุดท้ายเป็นขบวนทวยราชกุมาร แสดงถึงการอพยพไพร่พลของขุนคางคำเถน เข้าสู่ดินแดนหุบผาดอยจี้ และก๊วแก้ว ดอยยาว จำนวน ๓๖ ครัวเรือน เพื่อรำลึกถึงครอบครัวของผู้เสียสละ เพื่อรักษาอาณาเขตเมืองลอ และพระเจดีย์ศรีปิงเมือง